

УДК 94(477.83/.86):726.7 «XVIII–XX»

ГЕОГРАФІЯ ЦЕРКОВ ГУЦУЛЬЩИНИ

В.М. Клапчук, О.П. Тимофій

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Будівництво церковних споруд на Гуцульщині найширшого розмаху набуло у XVIII – початку XX ст. Більшість з них збереглися донині, частина їх перебудовувалась, а на місці зруйнованих наприкінці XIX – початку XX ст. будувалися нові храми. У статті аналізується кадастр церков Гуцульщини, час їх будівництва та географія поширення. Встановлено, що найбільша кількість церков зосереджено уздовж водних і транспортних артерій, поблизу адміністративних і промислових центрів, територіально 2/3 з них збудовано у Галицькій, 1/3 – у Буковинській та Закарпатській Гуцульщині. 1900 р. щільність церков у Галицькій Гуцульщині становила 0,4, у Буковинській – 0,5, у Закарпатській – 1,0 шт. на 1000 мешканців. Щільність церков у кожному населеному пункті в середньому складала: Галицька Гуцульщина – 0,8, Буковинська – 0,5, Закарпатська – 1,1.

Ключові слова: Гуцульщина, церква, географія поширення, щільність.

Постановка проблеми і мета дослідження. Будівництво церков на Гуцульщині, які збереглися донині, найширшого розмаху набуло у XVIII – початку XX ст. Перші письмові згадки про час і місце будівництва церков дуже рідкісні, а тому багато з дослідників часто допускають грубі помилки. Це дослідження покликане показати географію церков Гуцульщини.

Огляд літератури та джерел. Першими дослідниками церковної архітектури Гуцульщини були брати Мокловські, які 1904 р. описали церкву у Делятині [17, с. 199–208]. Їхні висновки підтвердив свого часу В. Січинський, за яким «найбільше хрестовидних п'ятизрубних церков було на Гуцульщині» [12, с. 105].

Згодом датування церков здійснив Т. Спіс [20, с. 46]. З позитивної сторони слід оцінити двотомну монографію М. Драгана [2, с. 4]. Після Другої світової війни про окремі церкви Гуцульщини писали Г. Логвин [2, с. 6], І. Могитич [7, с. 97–107] та Д. Goberman [1, с. 131–138]. Детальне вивчення хронології започаткування та місцезнаходження церков Гуцульщини здійснили М. та В. Клапчуки [3].

Для підготовки статті авторами використано архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, Львівського музею українського мистецтва, Івано-Франківського обласного державного архіву, книги генеральної візитації церков Львівської архидієцезії 1740–1754 рр. [21; 22], документи маєткового стану церков з 1798–1819 рр. [23–27], шематизми парохій Львівської архидієцезії з 1887 р. [18], а також кадастрові карти окремих сіл з 1847 р.

Виклад матеріалу. Згідно з книгами генеральної візитації церков за 1701 р. в межах Гуцульщини у XVII ст. діяло близько 40 дерев'яних церков, які відносилися до чотирьох деканатів (Жуківський – Делятин, Дора, Ямна, Микуличин, Білі Ослави, Чорні Ослави, Чорний Потік, Рунгури, Слобода Рунгурська, Ловева, Добротів; Косівський – Бервінкова, Білоберізка, Довгополе, Ясенів Горішний, Косів, Косів Старий, Кути, Розтоки, Тюдів; Коломийський – Березів Нижній, Березів Вижній, Баня-Березів, Брустурів, Космач, Микитинці, Пістинь, Річка, Шешори, Текуча, Уторопи; Отинський – Битків, Стримба, Пасічна, Зелена) [6, с. 207–216]. Більшість відомих на сьогодні церков збудовані до XVIII ст. [14, с. 474].

На сьогодні загалом відомо 166 старих церков у чотирьох частинах Гуцуль-

щини [3; 5; 8–10; 11; 13, с. 34–35; 15, с. 149–151, 154–155, 157; 16, с. 101–102, 104–105]:

- Припокутська частина (Косівський та Коломийський повіти) – 78;
- Припрутська частина (Надвірнянський повіт, Делятинщина) – 34;
- Буковинська Гуцульщина – 26;
- Закарпатська Гуцульщина – 28.

Встановлено, що зі всіх церков досліджуваного періоду 2/3 збудовано у Галицькій, 1/3 – у Буковинській та Закарпатській Гуцульщині. Очевидно, це пов'язано, перш за все, із загальною чисельністю населення цих частин Гуцульщини. Так, 1900 р. [19, с. 290–297, 412–417] черговий перепис населення повітів дав такі результати (тис. осіб): Галицька Гуцульщина – 272; Буковинська Гуцульщина – 50; Закарпатська Гуцульщина – 30. Таким чином, щільність церков має наступний вигляд (шт./1000 осіб): Галицька Гуцульщина – 0,4; Буковинська Гуцульщина – 0,5; Закарпатська Гуцульщина – 1,0. Це дозволяє стверджувати, що будівництво церков у Галицькій та Буковинській частинах Гуцульщини напряму залежало від чисельності населення і від систем розселення, а у Закарпатській щільність була удвічі більшою.

Збільшення кількості населення спонукало будівництво нових храмів, насамперед у містах і містечках. В цей період поряд з існуючими будуються хрестовидні церкви в містах Делятин (1785 р.) і Пістинь (перша половина XVIII ст.) та вздовж залізниці Станиславів – Ясіня (Лоева, Ясіня, Татарів, Лазіщина). Це був перший етап будівництва хрестовидних церков на Гуцульщині, початок перенесення їх спорудження з Прикарпаття в гірську частину. Збудовані церкви в цей час стають взірцями для майбутнього розповсюдження та збереження цього типу [14, с. 488].

Через малозаселеність Карпат цілком об'єктивно, що хрестовидні церкви масовіше з'являлися у XIX ст. Церкви започатковувалися в селах паралельно до

росту чисельності населення. Крім того, на будівництво церков впливало також розміщення населених пунктів поряд з основними транспортними артеріями, торговими центрами і промисловими підприємствами (рис. 1). На масове спорудження церков впливало також їх розташування в сусідніх селах за принципом ланцюгової реакції. Таким чином, будівництво церков у Вербовці (1850 р.) та Рожневі (1851) спричинило спорудження нових церков у Пістині (1858), Микитинцях (1859), Малому Рожині (1860), Городі (1866), Соколівці (1866), Старих Кутах (1868) та другої церкви у Рожневі (1868) [14, с. 492].

Станом на 1939 р. у Галицькій Гуцульщині обліковувалося 140 населених пунктів, у Буковинській – 55, Закарпатській – 25. Отже, щільність церков на кількість населених пунктів була наступною: Галицька Гуцульщина – 0,8; Буковинська Гуцульщина – 0,5; Закарпатська Гуцульщина – 1,1. Як і за кількістю населення, спостерігається подібна закономірність – у Закарпатській Гуцульщині у середньому кожен населений пункт мав церковну споруду, у Галицькій – майже кожен, а у Буковинській – лише половина сіл мали свої храми. Якщо ж врахувати, що окремі містечка мали дві (Бочко (нині – Великий Бичків), Ворохта, Трибушани (нині – Ділове), Космач, Старі Кути, Білі Ослави, Середнє Водяне), три (Рахів) чи чотири (Ясіня) церкви, то показники щільності ще більше знижуються, а строкатість розміщення храмів – збільшується.

Джерела

1. Гоберман Д.Н. По Гуцульщине / Д.Н. Гоберман. – Ленинград, 1979. – С. 59–138.
2. Драган М. Українські дерев'яні церкви. Частина I / М. Драган. – Львів, 1937. – 128 с.
3. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли / В.М. Клапчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2009. – 508 с.
4. Логвин Г. Украинские Карпаты / Г. Логвин. – Москва, 1973. – 189 с.

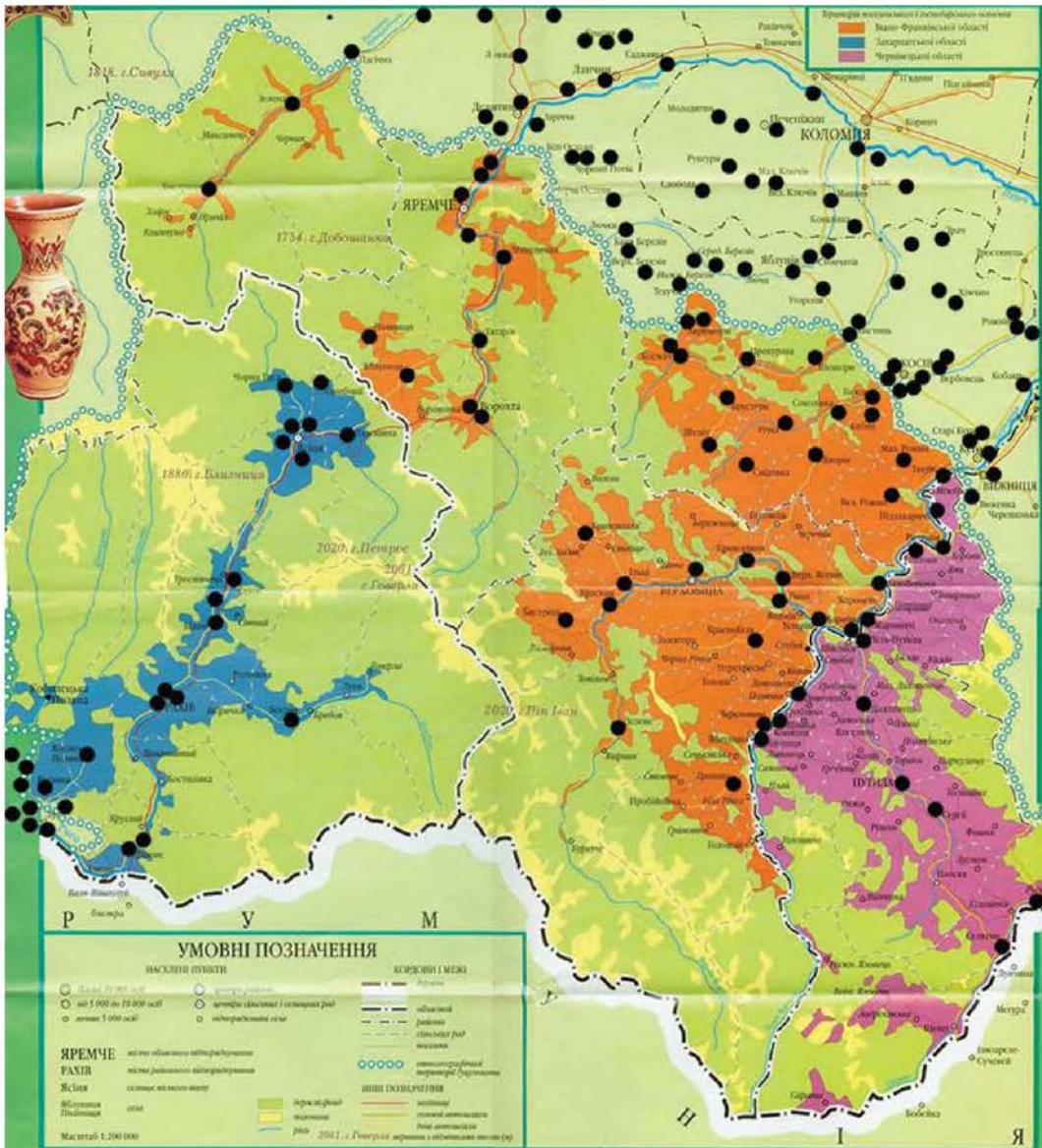

Рис. 1. Географія церков Гуцульщини

5. Максим'юк М. У віках збудована, з пополу відроджена / М. Максим'юк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2002. – 48 с.

6. Могитич І. Громадські споруди / І. Могитич / Народна архітектура українських Карпат XV–XX ст. – К., 1987. – С. 207–216.

7. Могытыч И.Р. Крещатые церкви Гуцульщины / И.Р. Могытыч / Архитектурное наследие. – 1979. – № 27. – С. 97–107.

8. Пам'ятки містобудування і архітектури Української РСР. В 4-х томах. – Т. 2. – К.: Будівельник, 1984. – С. 195–197, 220–223, 231–242.

9. Пам'ятки містобудування і архітектури Української РСР. В 4-х томах. – Т. 4. – К.: Будівельник, 1986. – С. 345, 363–365.

10. Петренко С. Духовна спадщина Рахівщини : буклет / С. Петренко. – 2005.

11. Процак Р. Церкви Прикарпатського краю / Р. Процак. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. – 180 с.

12. Січинський В. Історія українського мистецтва / В. Січинський. – Нью-Йорк, 1956. – Т. 1. Архітектура. – С. 105.

13. Слободян В. Церкви українців Румунії / В. Слободян. – Львів, 1994. – С. 34–35.

14. Тарас Я. Хрещаті дерев'яні церкви на Гуцульщині / Я. Тарас // Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 1999. – Т. IV. – С. 472–509.

15. Шематизмъ всего клира греко-католицкой Епархїи Станиславовской на рокъ Божїй 1912. – С. 149–157.

16. Шематизмъ всего клира греко-католицкой епархїи Станиславівської на рік Божий 1932. – С. 101–105.

17. Moklowsky K. i T. Sprawozdanie z wycieczki odbytej kosztem Komisji w r. 1904 w celu badania sztuki ludowej / K. i T. Moklowsky // Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. – 1912. – Tom VIII. – S. 199–228.

18. Schematismus universi cleri Archidioeceseos ritu graeco-catholici Leopoliensis pro anno Domini. – 1887. – P. 134–144.

19. Skorowidz gminny Galicyi opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31 Grudnia 1900. – Wieden, 1907. – S. 290–297, 412–417.

20. Spiss T. Wykaz drewnianych kościołów s cerkwi w Galicyi / T. Spiss. – Lwów, 1912. – S. 46.

21. Бібліотека Львівського державного музею українського мистецтва (далі – Бібліотека ЛДМУМ). – Том 14. – С. 151–164.

22. Бібліотека ЛДМУМ. – Том 16. – С. 440–446.

23. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 159, оп. 9, спр. 2231, арк. 4.

24. ЦДІАУЛ. – Ф. 159, оп. 9, спр. 2275, арк. 6.

25. ЦДІАУЛ. – Ф. 159, оп. 9, спр. 2285, арк. 7.

26. ЦДІАУЛ. – Ф. 159, оп. 9, спр. 2296, арк. 11.

27. ЦДІАУЛ. – Ф. 159, оп. 9, спр. 2350, арк. 8.

Клапчук В.М., Тимофій О.П. GEOGRAPHY OF CHURCHES IN THE HUTSUL REGION. *Building churches in the Hutsul region picked up its speed in the XVIIIth – the early XXth centuries. Most of these churches have kept safe to present days, some of them have been rebuilt. Destroyed temples were replaced by new ones in the late XIXth – the early XXth centuries. The article deals with the analysis of the Hutsul churches cadastre, the time of their building and the geography of their spread. In 1701 there were 40 temples in the Hut-*

sul region. At the beginning of the XXth century there were already 166 churches, particularly 112 in Galicia, 26 in Bukovina and 28 in Transcarpathia. Almost half of the churches were built in Kosiv and Kolomyia counties.

It has been established that most of the churches were concentrated along water and traffic arteries, near administrative and industrial centers. 2/3 of them were built in Galicia, 1/3 – in Bukovina and Transcarpathia. 1900 the density of Hutsul churches in Galicia was 0,4, in Bukovina – 0,5, in Transcarpathia – 1,0 unit for 1000 residents. An average density of churches in each settlement was 0,8 in Galicia, 0,5 in Bukovina, 1,1 in Transcarpathia.

Key words: *Hutsul region, church, geography of spread, density.*

Клапчук В.М., Тимофій О.П. ГЕОГРАФІЯ ЦЕРКВЕЙ ГУЦУЛЬЩИНИ.

Строительство церковных сооружений на Гуцульщине приобрело широкий размах в XVIII – начале XX вв. Большинство из них сохранились до наших дней, часть их перестраивалась, а на месте разрушенных в конце XIX – начале XX вв. строились новые храмы. В статье анализируется кадастр церквей Гуцульщины, время их строительства и география распространения. Установлено, что наибольшее количество церквей сосредоточено вдоль водных и транспортных артерий, вблизи административных и промышленных центров. Территориально 2/3 из них построены в Галицкой, 1/3 – в Буковинской и Закарпатской Гуцульщине. В 1900 г. плотность церквей в Галицкой Гуцульщине составляла 0,4, в Буковинской – 0,5, в Закарпатской – 1,0 шт. на 1000 чел. местного населения. Плотность церквей в каждом населенном пункте в среднем составляла: Галицкая Гуцульщина – 0,8, Буковинская – 0,5, Закарпатская – 1,1.

Ключевые слова: *Гуцульщина, церковь, география распространения, плотность.*